

Grønne grenser

Distinksjoner og likhetsidealer i den miljøbevisste middelklassen

Green Boundaries

Distinction and Egalitarianism in the Environmentally Aware Middle Class

Vegard Jarness

Forsker II

NIFU

vegard.jarness@nifu.no

Maud Lauvstad Hansen

Rådgiver

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

maud.lauvstad.hansen@nmbu.no

SAMMENDRAG

Et sentralt spørsmål i klasseforskningen er hvordan livsstilsforskjeller danner grunnlag for symbolske grenser mellom grupper i ulike klasseposisjoner. I denne artikkelen undersøker vi hvordan politiske stillingstakinger kan skape grunnlag for det vi kaller grønne grenser – diskursive kategoriseringer og vurderinger av andres holdninger og handlinger knyttet til miljø og miljøvern. Analysen er basert på kvalitative intervjuer med miljøvernengasjerte representanter fra den norske middelklassen. Den viser hvilke kriterier som ligger til grunn for informantenes konstruksjoner av «oss» som miljøvernengasjerte, og «dem» som mennesker med negative holdninger overfor miljøvern. Informantene har imidlertid moralske kvaler med å uttrykke avstand i sosiale møter. De rapporterer således å utøve en form for inntryksstyring gjennom å moderere eller nedtone symbolske grenser, ofte motivert ut ifra et ønske om å ikke skade miljøsaken de brenner for. Artikkelen bidrar også med viktige teoretisk-metodologiske innsikter i debatten om hvordan vi best kan forstå spenninger mellom likhetsidealer og symbolske avstandsmarkeringer i det norske samfunnet.

Nøkkelord

Bourdieu, egalitarisme, Lamont, miljøvern, sosial klasse, symbolske grenser

ABSTRACT

A central question in class analysis is how lifestyle differences constitute symbolic boundaries between groups located in different class positions. In this article, we investigate how political position-taking can function as what we have dubbed green boundaries – discursive categorisations and evaluations of others' attitudes and practices concerning the environment and environmental protection. The analysis is based on qualitative interviews with representatives of the Norwegian middle class who self-identify as committed to environmental protection. It shows the evaluative criteria interlocutors draw on to construct «us» as environmentally conscious and «them» as people with negative attitudes towards environmental protection. However, the interlocutors have moral concerns about expressing distance in social encounters. They thus report performing a form of impression management by moderating or downplaying symbolic boundaries, often motivated by not wanting to harm the environmental cause to which they are committed. The article also contributes important theoretical-methodological insights to the scholarly debate about the way in which tensions between egalitarian sentiments and symbolic demarcations in Norwegian society should be understood.

Keywords:

Bourdieu, egalitarianism, Lamont, environmentalism, social class, symbolic boundaries

INTRODUKSJON

På hvilke måter kommer sosiale forskjeller og avstandsmarkeringer til uttrykk i Norge i dag – et samfunn der det ser ut til å råde sterke likhetsidealer? Hernes og Knudsen (1976) har påpekt at mens man i andre land er opptatt av likhet i *muligheter*, er nordmenn spesielt opptatt av likhet i *utfall*. Ifølge Gullestad (1992) er nordmenn også karakterisert av det hun kaller *egalitær individualisme*, som betegner en omgangsform preget av at man etterstreber likhet i sosiale relasjoner. Dersom ulikhetene blir for store, løses dette med unngåelse framfor konfrontasjon. Vi vektlegger altså det vi har til felles, mens vi holder reelle ulikheter taktfullt i bakgrunnen.

Men er det også slik at sterke egalitære verdier påvirker om og hvordan folk trekker symbolske grenser, forstått som diskursive kategoriseringer og vurderinger folk gjør av andres levesett og væremåter (Lamont & Molnar, 2002)? Dette spørsmålet har i de senere årene stått sentralt i forskning på klasse, kultur og livsstil (Andersen & Mangset, 2012; Jarness & Friedman, 2017; Jonvik, 2015; Ljunggren, 2017; Skarpenes, 2007; Skogen, Stefansen, Krangle & Strandbu, 2008; Skjøtt-Larsen, 2008; Sølvberg, 2017). Disse studiene er imidlertid sprikende når det gjelder å tolke betydningen av sterke likhetsidealer. Der enkelte forskere mener at symbolske grenser i liten grad er virksomme i det norske samfunnet, mener andre at de i høyeste grad preger vårt sosiale liv, om enn i subtile og skjulte former.

I denne artikkelen fokuserer vi på en understudert tematikk i nyere klasseforskning: moralsk-politiske holdninger knyttet til miljø og miljøvern. I studier av symbolske grenser glimrer miljøsaken med sitt fravær – til tross for at miljøsaken er i vinden som aldri før.

Det snakkes om «det grønne skiftet» på tvers av partipolitiske skillelinjer, men samtidig viser forskningen at den økte miljøbevissthet fordeler seg ujevnt i befolkningen: det er i de øvre, høyt utdannede sjiktene i klassestrukturen at det primært rapporteres om positive holdninger og engasjement i miljøraken, mens holdningene er tilsvarende negative i de lavere sjiktene (Flemmen & Haakestad, 2017; Harrits, 2013; Harrits, Prieur, Rosenlund & Skjøtt-Larsen, 2010; Hellevik og Hellevik, 2016). Ser vi her konturene av det vi kan kalle grønne grenser – mellom en ressurssterk, liberal og miljøbevisst gruppe mennesker på den ene siden, og en mer skeptisk gruppering av mindre bemidlede mennesker med negative holdninger til miljøvern på den andre? Krange og Skogens kvalitative studier tyder på at dette kan være tilfellet: deres arbeiderklasseinformanter fra rurale strøk tar ikke bare avstand fra liberale holdninger til natur og miljø, denne motstanden er også en viktig del av deres refleksivt konstruerte selvidentitet (Krange & Skogen, 2007; Skogen & Krange, 2010).

I denne eksplorative analysen undersøker vi hvordan holdninger til miljø og miljøvern kan skape grunnlag for symbolske grenser «ovenfra og ned». Vi baserer oss på sju kvalitative intervjuer med representanter fra den norske middelklassen, der alle informantene identifiserer seg selv som miljøvernengasjerte. Vi kartlegger hvordan informantene konstruerer symbolske grenser mellom «oss» som likesinnede miljøverninteresserte mennesker, og «de andre» som miljøsketkikere og bærere av motstridende verdipolitiske holdninger. Vi analyserer videre hvordan miljøvernengasjementet spiller inn i deres sosiale omgang med andre mennesker. Til slutt diskuterer vi hvordan likhetsidealer påvirker måten informantene forholder seg til meningsmotstandere i miljøraken.

KLASSEDE LIVSSTILSFORSKJELLER OG SYMBOLSKE GRENSER

Klasseanalysen har tatt en kulturell vending i løpet av de siste tiårene (Savage, 2003). I det som omtales som kulturell klasseanalyse, er fokuset flyttet vekk fra den klassiske klasseanalysens spørsmål om «klassebevissthet» og over på spørsmålet om hvorvidt livsstil, holdninger og livsanskuelser er klassede eller klassebetingede, til tross for fraværet av eksplisitte klasseidentiteter. I dette fagfeltet har Bourdieu (1984) klassemodell lenge vært et sentralt omdreiningspunkt. Ifølge denne modellen består klassestrukturen av to grunnleggende dimensjoner: *kapitalvolum*, der klassene er differensiert etter grupperingers totale besittelse av kapital; og *kapitalsammensetning*, der hver enkelt klasse er internt differensiert etter hva slags kapitaltype grupperingene primært besitter (Bourdieu, 1984, s. 128–129). Videre korresponderer klassestrukturen ifølge denne modellen til systematiske livsstilsforskjeller, uttrykt gjennom for eksempel musikksmak, interiør, klesstil, fysiske aktiviteter og politiske holdninger. Flere studier har vist relevansen av Bourdieus modell for å forstå den ulike fordelingen av livsstiler i det norske samfunnet (se f.eks. Flemmen, Jarness & Rosenlund, 2018a, 2018b; Rosenlund, 2009)

Til tross for Bourdieus vektlegging av politiske skillelinjer (se spesielt Bourdieu, 1984, s. 397–465), har det politiske aspektet ved livsstil lenge vært neglisjert i den kulturelle klasseanalysen. Men i de senere årene har vi sett konturene av det vi kan kalle en politisk vending i fagfeltet, spesielt blant skandinaviske forskere (se f.eks. Flemmen, 2014; Flemmen

& Haakestad, 2017; Harrits, Prieur, Rosenlund & Skjøtt-Larsen, 2010; Skjøtt-Larsen, 2008). Disse studiene viser hvordan den tradisjonelle høyre/venstre-aksen i økonomisk politikk korresponderer til kapital sammensetningsdimensjonen i klassestrukturen. Når det gjelder verdispørsmål, korresponderer en liberal/konservativ-akse til kapitalvolumsdimensjonen. Spesielt relevant for vår diskusjon er at positive holdninger til miljøvern er distinkte for de øvre klassefraksjonene som besitter mest kulturell kapital, og at negative holdninger er distinkte for de som besitter lite kapital av begge typer.

Lamont (1992, s. 179–188) har imidlertid kritisert denne typen klasseforskning for å anta at klassede livsstilsforskjeller automatisk innebærer hierarkiserende og ekskluderende sosiale prosesser. Ifølge Lamont neglisjeres dermed hvordan folk faktisk forstår, kategoriserer og vurderer andre mennesker i hverdagen. I sin studie av grensedragninger blant øvre middelklassemenn i Frankrike og USA, kartlegger Lamont (1992) hvordan det benyttes ulike evalueringsrepertoarer når det trekkes symbolske grenser mellom «oss» og «dem». Ved å kartlegge den «relative framtredeheten» av ulike typer symbolske grenser, mener hun å finne klare forskjeller. Ett av Lamonts sentrale poenger er at kulturelle grenser – altså klassifiseringer og vurderinger av andres estetiske smak og kunnskapsnivå – langt fra er et generelt trekk i den øvre middelklassen. Snarere er mange vel så opptatt av andres moralske kvaliteter, slik som arbeidsmoral, vennlighet og ærlighet. Lamont mener for eksempel at amerikanske middelklassemenn trekker sterkere moralske grenser og svakere kulturelle grenser enn sine franske posisjonsfeller.

Lamont poengterer også viktigheten av å skille analytisk mellom symbolske og *sosiale* grenser, forstått som objektiverte former for sosiale forskjeller, manifestert i gruppedannelse og ulikhet i livsjanser (Lamont & Molnar, 2002, s. 168–169). Symbolske grenser er altså de subjektive og diskursive grensene som kommer til uttrykk gjennom individers emiske klassifiseringer og vurderinger, mens sosiale grenser anses som krystalliserte grenser med en klarere «objektiv» eksistens. Videre teoretiserer Lamont om det kausale forholdet mellom dem: symbolske grenser anses som en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for eksistensen av sosiale grenser (2002, s. 169). Hun hevder også at grenser bare er virksomme «dersom de kontinuerlig forsvares av gruppemedlemmer» (Lamont, 1992, s. 6, vår oversettelse). Med andre ord: selv om forskere kan påvise klare statistiske mønstre, for eksempel når det gjelder sammenhengen mellom klasse og kulturelle preferanser, er ikke slike skillelinjer virksomme før de manifesterer seg i diskursive avstandsmarkeringer. I et slikt perspektiv anses altså eksplisitt uttalte symbolske grenser som en slags lakmustest for om livsstilsforskjeller har reelle sosiale konsekvenser.

I de senere årene har flere studier undersøkt hvordan symbolske grenser kommer til uttrykk i de øvre sjiktene i den norske klassestrukturen. Spesielt har betydningen av moralske grenser fått mye oppmerksomhet. I Skarpenes' (2007) mye omtalte studie finner han at informantene vegrer seg for å trekke kulturelle grenser. Det hevdes videre at det i det norske samfunnet råder en anti-hierarkisk, egalitær moral som opphøyer kvaliteter som godhet og omtanke for andre, og en korresponderende nedvurdering og mistenkeliggjøring av det som assosieres med kulturelt snobberi og selvhevdelse. Dette tolkes som mekanismer som demper ulikhetsskapende prosesser knyttet til kulturelle smaksforskjeller.

Andre studier konkluderer annerledes (se f.eks. Jarness & Friedman, 2017; Jonvik, 2015; Ljunggren, 2017; Sølvberg, 2017; Sølvberg & Jarness, 2018b). Til tross for at individer i

høyere klasseposisjoner tydelig har internalisert egalitære idealer, viser disse studiene at det like fullt trekkes klare kulturelle grenser. Informanter anser det riktignok som moralsk problematisk å uttrykke eksplisitte aversjoner i sosiale møter, men de rapporterer likevel at deres vurderinger av andres smak og livsførsel har innvirkning på hvor de ferdes sosialt og geografisk. I tråd med Gullestads (1992) teoretisering om den egalitære individualismen, viser disse studiene at både symbolske og sosiale grenser kan være fullt virksomme, selv om inklusjons- og eksklusjonsprosesser ofte tar subtile former i hverdagen.

Som Andersen og Mangset (2012) påpeker, har studier av symbolske grenser viktige teoretisk-metodologiske aspekter som kan ha stor innvirkning på hva slags data som genereres gjennom ulike forskningsdesign, og ikke minst på hvordan dataene tolkes i etterkant. I vår analyse lar vi oss inspirere av Lamonts rammeverk, men vi er også lydhøre for kritikk som har blitt reist mot det. For det første legger vi ikke utelukkende vekt på «dem»-konstruksjoner, altså kategoriseringer, vurderinger og dommer av «de andres» livsstil og livsførsel. Vi legger også vekt på hva som inkluderes i sosiale konstruksjoner av «oss», altså mennesker som oppfattes som likesinnede. Til tross for at Lamont har betegnet slike «oss»- og «dem»-konstruksjoner som to simultane prosesser knyttet til gruppedannelse – henholdsvis inklusjon og eksklusjon (Lamont, 1992, s. 9–12) – har likevel den empiriske forskningen i kjølvannet av hennes studier i uforholdsmessig stor grad vært fokusert på den sistnevnte. Men som Gullestad (1992, s. 195) har poengtert, er ikke gruppedannelse avhengig av eksplisitt uttrykt aversjon mot andre. I og med at folk har en klar tendens til å flokke seg sammen med folk som likner en selv, vil konsekvensen være, om enn uintendert, at de som oppleves som for forskjellige faller utenfor felleskapet. Med andre ord kan inklusjonsprosesser være en vel så nyttig inngang til å forstå samspillet mellom symbolske og sosiale grenser.

For det andre unngår vi den problematiske analysestrategien som går ut på å kartlegge «den relative framtreddenheten» av ulike undertyper av symbolske grenser. Som flere har påpekt (se f.eks. Jarness & Friedman, 2017; Pugh, 2013), uttrykker ofte informanter motstridende informasjon i kvalitative intervjuer. Dette er spesielt relevant for studier av symbolske grenser, da informanter på visse tidspunkter kan uttrykke toleranse og tilbakeholdenhet med å uttrykke seg dømmende overfor andre, mens de på andre tidspunkter kan utbasunere kraftige symbolske gresedragninger. I stedet for å forsøke å måle hvorvidt uttrykte moralske grenser er mer eller mindre framtreddende enn andre typer symbolske grenser, fokuserer vi nettopp på denne spenningen mellom dømmende holdninger og moralske likhetsidealer.

DATA OG METODE

Datamaterialet vi analyserer er hentet fra masterprosjektet *Grønne grenser* (M. Hansen, 2012), og består av sju semistrukturerte dybdeintervjuer med miljøvernengasjerte informanter fra den norske middelklassen. Det overordnede utvalgskriteriet gikk ut på at informantene skulle utmerke seg med en spesiell interesse for miljø og miljøvern. Det er viktig å presisere at vi i denne analysen ikke er ute etter å dokumentere *om* folk er miljøvernengasjerte, eller hvilke faktorer som eventuelt påvirker *hvorfor* folk har et slikt engasjement. Vårt

fokus er å undersøke *hvordan* et utvalg miljøvernengasjerte mennesker vurderer og klassifiserer seg selv og andre. Til dette formålet er en slik utvalgsstrategi både hensiktsmessig og forsvarlig.

Forhåndskunnskap om folks miljøengasjement er imidlertid vanskelig tilgjengelig. Samtidig er det sannsynlig at slikt engasjement gjenspeiles i livsstil, og at mennesker som fører en typisk miljøvennlig livsstil kan tenkes å ha et relativt sterkt miljøengasjement. Tre beboere i såkalte økolandsbyer ble derfor inkludert i utvalget. En økolandsby er et mindre boområde hvor det tilrettelegges for en mest mulig bærekraftig livsførsel, typisk i form av økologiske byggematerialer, naturlig ventilasjon, egen økologisk matproduksjon, gjenbruk, lavt energiforbruk og alternative energikilder. Det ble opprettet kontakt med disse beboerne via økolandsbyenes kontaktpersoner og gjennom å ta direkte kontakt med personer som hadde en oppført adresse på slike steder. De resterende informantene ble funnet ved hjelp av internettsøk, der det ble brukt utvalgte nøkkelord som for eksempel «miljøvern» og «grønn». Alle informantene ble kontaktet per epost.

Utvalget består av fem menn og to kvinner i alderen fra begynnelsen av tyveårene til slutten av femtiårene. Alle informantene har høyere utdanning. Yrkestitlene omfatter konsulent i miljøorganisasjon, politiker, lærer, rektor, barnevernsarbeider og gründer i miljøbedrift. Ifølge det norske klasseskjemaet Oslo register data class scheme (ORDC) (M. N. Hansen, Andersen, Flemmen & Ljunggren, 2014) – som er utledet av Bourdieus definisjon av klasser som grupperinger med liknende kapitalprofiler – befinner alle informantene seg i middelklassekategoriene. I tråd med Bourdieus (1984, s. 101–124) idé om en horisontal kapitalsammensetningsdimensjon, skiller også klasseskjemaet mellom ulike fraksjoner innad i klassene. Seks av de sju informantene befinner seg i den kulturelle fraksjonen av middelklassen, der man relativt sett besitter mer kulturell enn økonomisk kapital. Selv om klasseposisjon ikke var et utvalgskriterium i utgangspunktet, består altså det endelige utvalget av informanter i klasseposisjoner som tidligere forskning har vist er sterkest assosiert med positive holdninger til miljøvern (se f.eks. Flemmen & Haakestad, 2017).¹

Intervjuene ga informantene mulighet til å fortelle relativt fritt om sine egne og andres handlinger og holdninger knyttet til miljø og miljøvern. Som vi har vært inne på ovenfor, viser tidligere forskning at informanter ofte er ambivalente når det gjelder å kategorisere og dømme andre, siden dette typisk oppfattes som moralsk problematisk. Som Pugh (2013) poengterer i sin diskusjon om det kvalitative intervjuet, er slik ambivalens en kilde til innsikt i informantenes livsverden. Hun oppfordrer derfor forskere til å utforske tilsynelatende motstridende informasjon, for eksempel mellom «hederlige» utsagn, der informanter ytrer toleranse og åpenhet, og mer spontane, «viscerale» utsagn i form av avsmak og sosiale dommer. For å undersøke slike mulige spenninger, ble det under intervjuene variert mellom svært åpne og mer konkrete spørsmålsformuleringer. De konkrete spørsmålene omhandlet typisk opplevelser og tanker knyttet til dagligdagse møter med meningsmotstandere.

1. Selv om utvalget er klassesmessig homogent, er det mer heterogent når det gjelder kjønn, alder og geografi. Dette kan hevdes å være en svakhet ved utvalget. Vi understreker imidlertid at vi ikke her gjør noe forsøk på å analysere den interne variasjonen i grensedragninger i lys av disse bakgrunnsvariablene. Til dette formålet er ikke vårt forskningsdesign egnet.

Intervjuene ble gjennomført våren 2011, enten i hjemmene til informantene, på kontorene deres eller på kafé. Intervjuene varte mellom fra om lag 40 til 90 minutter. Alle intervjuene ble tatt opp med en digital opptaker og senere transkribert i sin helhet. Alle informantene er anonymiserte og gitt pseudonymer. Datamaterialet ble i første omgang kodet ved å skille mellom «oss»- og «dem»-konstruksjoner. Disse konstruksjonene ble videre kodet med hensyn til innholdet i de enkelte utsagnene. I den følgende analysen gjengir vi seks emiske hovedkategorier knyttet til konstruksjoner av «oss» (den «ressurssterke», den «anti-materialistiske» og den «åndelige» miljøverneren) og «dem» (den «ressurssvake», «materialistiske» og «egoistiske» miljøskeptikeren). Vi analyserer så sosiale grenser i lys av informantenes rapporterte sosiale møter med meningsmotstandere, før vi til slutt diskuterer hvordan egalitære verdier spiller inn på hvordan informantene kommuniserer sine holdninger i hverdagen.

«OSS»: RESSURSTERKE, ANTI-MATERIALISTISKE OG ÅNDELIGE

Gjennomgående i intervjuene blir det å være engasjert i miljøvernsaken assosiert med visse egenskaper som strekker seg utover selve miljøengasjementet. Vi kan skille ut tre emiske kategorier som går igjen i intervjuene, og som informantene i større eller mindre grad identifiserer seg med. Disse kategoriene er abstraksjoner av de mest framtrepende aspektene ved hvordan informantene definerer seg selv og (den reelle eller forestilte) gruppen av likesinnede miljøverninteresserte mennesker. Kategoriene er imidlertid ikke gjensidig utelukkende, og informantene bruker typisk utsagn fra mer enn én kategori i sine beskrivelser.

Den ressurssterke miljøverneren er en kategori som betegner et «oss» bestående av evnemessig ressurssterke mennesker, med høy utdanning, stort samfunnsengasjement og «ordnede forhold» på andre områder i livet. Informantene trekker gjerne fram at miljøvernengasjerte mennesker engasjerer seg i andre samfunns spørsmål, og at de har tilgjengelige ressurser som tilrettelegger for et slikt engasjement. Det å være opptatt av miljø blir typisk assosiert med en evne til å forstå og analysere samfunnet rundt seg. Frida trekker forbindelser til utdanning, kunnskapsrikhet og kritisk sans:

Kanskje opplever jeg at det er mer bevissthet på de områdene innenfor akademikergruppene [...]. På en måte har vi mer overskudd til å tenke sånn. [...] Jeg tror det henger mer sammen med utdanning og bevissthet i forhold til [...] det du har rundt deg og det livet du lever.

Her antyder Frida at utdanning gir økt bevissthet om omgivelsene, og at den således er en indikator på en evne til å forstå og analysere sammenhenger i miljø- og samfunns spørsmål. Ved å relatere miljøverninteresse til et bredere samfunnsengasjement, understrekes også verdien av «medmenneskelighet»: evnen og viljen til å forstå og engasjere seg i menneskene rundt seg, og i spørsmål som ikke bare angår ens egen umiddelbare livssituasjon. På denne måten har også den kritiske sansen et moralsk aspekt: de kritiske, intellektuelle evnene anses som redskap i kampen for et bedre samfunn og et bedre miljø.

Den anti-materialistiske miljøverneren er kjennetegnet av et kritisk syn på forbruk og materielle goder. Flere informanter omtaler seg selv og sine likesinnede som «bevisste

forbrukere», med en «kritisk holdning» til «overforbruk», «moter og trender» og «pengejag». Som et alternativ til et forbruksbasert levesett, foretrekkes et «enklere» og «mer asketisk» liv. Flere av informantene gir uttrykk for å verdsette «ikke-materielle» goder, som for eksempel nærhet med naturen, menneskelig fellesskap og selvutvikling. I sitatet under trekker Vilhelm fram et annet viktig aspekt ved «anti-materialismen» han mener kjennetegner miljøvernengasjerte. Ifølge Vilhelm kan motviljen mot materialisme og forbrukermentalitet relateres til et bredere «opprør» som også rettes mot bredere kulturelle strømninger og politiske styresett:

Det er kanskje en slags stahet også, eller en sånn ... idealisme. Opprør, aktivisme. [...] Jeg opplever jo at det [...] på en måte er litt opprør mot det vestlige konsumersamfunnet. Og da blir det kanskje automatisk litt opprør mot USA, og det vanvittige byråkratiet som er rundt om i Europa, og noe anti-oljevirkosomhet.

Motviljen mot «forbrukersamfunnet» er tett sammenvevd med en korresponderende oppvurdering av kontrasterende, immaterielle verdier og symboler for slike. Som vi ser i sitatet ovenfor, uttrykkes en positivt definert selvidentifisering med «idealisme», «opprør» og «aktivisme». Denne identifiseringen gir seg også utslag i assosiasjoner til mer estetiske anliggender, som for eksempel klesplagg. Anna beskriver for eksempel klesstilen hun oppfatter som beskrivende for miljøverninteresserte som «litt mere sånn gjenbruksstil og naturlig *look*», i kontrast til en stil som er «veldig nytt og stæsja og moderne, siste mote og sånn». Ut ifra negasjoner av holdninger og livsstiler man misliker, dukker det altså opp positivt definerte visuelle uttrykk som fungerer som symboler på «miljøengasjement», «idealisme» og «opprør mot det bestående».

Til slutt betegner *den åndelige miljøverneren* et «oss» som åndelig eller spirituelt «bevisste» eller «våkne». Her assosieres miljøverninteressen med en interesse for «det alternative», for eksempel yoga, meditasjon, selvutvikling, østlig filosofi og mystisisme og en søken etter det vi kan kalle ikke-sanselige dimensjoner av virkeligheten. Det innebærer også et ønske om å leve i nærhet med naturen og med andre mennesker på et annet plan enn det rent sanselige og hverdagslige. Det råder imidlertid en viss ambivalens rundt termer som «åndelighet» og «spiritualitet». Ikke bare er informantene seg bevisst at slike termer kan oppfattes negativt av utenforstående, men flere av informantene har også selv problemer med å bruke dem. I mangelen på bedre termer brukes de like fullt, men vel å merke etterfulgt av kvalifiseringer og forklaringer. Alfred forklarer:

Dette ordet spiritualitet, altså, som jeg nesten ikke vil ta i min munn, [...] fordi at det er heftet så mye rart til det, da. [...] I stedet for å bruke ordet religiøs, så ville du kanskje kalle det for spirituelle mennesker. [...] Ikke bare i en snever definisjon, men i den videste forstand. Så alt fra folk som er interessert i det musiske mennesket ... [...] Det spirituelle i forhold til musikkterapi og sånne ting, helt til religiøse mennesker av alle kategorier.

Flere av informantene beskriver også det de kaller «økologisk» orientering eller tenkemåte. Dette innebærer å fokusere på sammenhengene mellom mennesker, dyr og planter i naturen, og hvordan disse utgjør deler i et større, «helhetlig bilde». Denne økologiske

tankegangen kontrasteres eksplisitt med det informantene anser som de rådende idealene ved vår kultur: «individualisme», «egosentrisme» og «oppvurdering av materielle goder».

«DEM»: RESSURSSVAKE, MATERIALISTISKE OG EGOISTISKE

Å klassifisere og vurdere andre mennesker, holdninger og handlinger som står informantene og deres likesinnede fjernt, ser ut til å iverksette selvrefleksive prosesser. Fraser som «det var ikke sympatisk» (Frida) og «jeg prøver i hvert fall å ikke [...] kategorisere mennesker for mye» (Alfred) er typiske vedheng til nedvurderende utsagn. Like fullt uttrykker informantene stadig slike domfellelser. «Miljøskptikere» er en tilbakevendende merkelapp som brukes når informantene trekker grenser og uttrykker aversjoner mot andre. Denne termen ser ut til å betegne en gruppe mennesker som anses for å betvile eller avvise at miljøproblemer er menneskeskapt, og som praktiserer livsstiler som informantene anser som skadelige for miljøet. Fra sin middelklasseposisjon trekker informantene grenser både «nedover» mot dem som anses som ressursvake og lite utdannede, og «horisontalt» mot dem som anses som å være ressurssterke, men som like fullt mangler viljen til å ta inn over seg alvoret i miljøsaken.

Den ressursvake miljøskptikeren er en fellesnevner for en type mennesker informantene kategoriserer som «uutdannede», «korttenkte», «tankeløse», «usikre» og på ulike måter «mislykkede i livet». I skarp kontrast til deres egen gruppe av ressurssterke mennesker, blir en del miljøskptikere på mange måter beskrevet som deres rake motsetning: de mangler utdanning og evner til å tenke kritisk og langsiktig. Alfred ordlegger seg slik:

Jeg tror det er denne tankeløsheten. [...] Disse bevisstløse menneskene. [...] Altså, hva er konsekvensene av [at] jeg kaster en flaske ute i naturen? [...] Og den knuser og det kommer et dyr og trækker på den, eller det kommer et barn eller en syklende og punkterer, eller ... Altså, hva er konsekvensene av å hive en ølflaske ut på gang- og sykkelveien ved siden av der? Du kan treffe noen øg, sant. Altså, det kan være noen unger som leker bak autovernet, sant. Altså, de tenker egentlig ikke konsekvens.

Slike karakteristikk er utbredt i datamaterialet. Informantene anser denne «korttenketheten» for å være selve grunnen til at noen ikke bryr seg om miljøvern. Har man ikke kunnskap om miljøet, eller innsikt i hvilke konsekvenser ens handlinger har for det, kan man vanskelig være miljøbevisst. Informantene tegner typisk bilder av denne typen miljøskptikere som heller «stakkarslige» mennesker, for eksempel ved å trekke forbindelser til «usikkerhet» og en «vanskelig oppvekst» eller livssituasjon. Frida forteller at det hender hun «tenker sitt» når hun observerer at andre gjør lite miljøbevisste handlinger, og eksemplifiserer med en guttegjeng hun av og til observerer i nabolaget med en lite miljøvennlig bil:

Jeg tenker nok veldig ofte at det er sånn ... [At de] må ha noe å hevde seg på fordi de kanskje ikke helt har klart å hevde seg på noen andre ting. [...] Om det er å vise hvor mye de tjener, eller hvor mye de gir blaffen eller noe sånt. [...] Nei, jeg fnyser nok litt når jeg går forbi [latter]. Og tenker at det var kanskje andre måter du heller burde forsøkt å hevde deg på.

Frida antyder her at det finnes andre områder i livet «å hevde seg på» som hun selv setter høyere, og at hun assosierer mennesker som denne guttegjengen med mislykkethet på disse områdene. Med andre ord assosieres manglende miljøbevissthet med nedprioritering av eller mislykkethet på det som anses som viktigere eller mer verdifulle områder, med oppvurdering av materielle ting som resultat. Det er altså først og fremst ressursvakheth i betydningen manglende kunnskap, utdanning og intellektuelle evner som her knyttes til miljøskeptisisme.

Den materialistiske miljøskeptikeren er en annen kategori som går igjen i informan-tenes beskrivelser. Gjennomgående karakteristikk inkluderer et livsstilsmessig fokus på «status» og «image», eksemplifisert gjennom økonomisk velstand og «jag etter penger», interesse for «moter og trender» og et «overdrevent forbruk». Anna forteller for eksempel en episode fra dagliglivet, der en nabo brukte den «overdimensjonerte» bilen sin for å kjøre rundt i nabolaget og samle inn penger for et snøbrøytingsoppdrag. Anna gir her uttrykk for at hun assosierer både bilen og bruken av den med et ønske om å vise fram bilen som en del av et «image»:

Hvorfor er det viktig, er det noe sånn der image, å kjøre rundt i den store bilen? Når du egentlig kunne sykla, liksom. Det er mye mer praktisk å sykle mellom husene. [...] Er det fordi du er veldig stolt av bilen din og synes det er skikkelig kult å kjøre rundt i en sånn overdimensjonert firehjuls-trekker? [Latter] [...] For meg virka det helt malplassert.

Et viktig aspekt ved denne grensedragningen er de direkte miljømessige konsekvensene av denne type forbruk: bruk av kjøretøy som går på fossilt brensel medfører uønskede utslipp, og det som anses som «unødvendig» bruk av bil, faller dermed i ugunst. Som vi ser av sitatet over, er det også et estetisk-kulturelt aspekt ved dette: at bilen var en «overdimensjonert firehjuls-trekker» ser ut til å gi ytterligere næring til Annas aversjon. Et slikt kjøretøy ser med andre ord ut til å symbolisere en grunnleggende holdning som hun har problemer med å svelge. Gjennomgående i datamaterialet blir «SUVer» og «tyskproduserte biler» trukket fram som slike negativt ladede symboler.

Karakteristikkene bærer også preg av antydninger om at dette fokuset er et uttrykk for en moralsk suspekt «overflatiskhet» og «forfengeligheit». For eksempel assosierer Alfred unød-vendig forbruk med ubetenksomhet når det gjelder følgene av dette forbruket:

Ubetenksomt forbruk, kanskje overdreven tanke på moter og siste, altså det siste ... Skifte en mobil hvert halvår, [...] og være veldig opptatt av å være toppmoderne ... ja. Uten tanke på ... Ja, innkjøp, sant. Bare kjøpe det som er annonsert i bilagene i avisene og sånn.

På denne måten assosieres negative holdninger overfor miljøvern med det informantene anser som en «blind tro» på velstand og høyt privat forbruk.

Den egoistiske miljøskptikeren betegner en type menneske som er «selvopptatt», «grådig» og primært innrettet mot å «realisere sine egne behov og bekvemmelighet i livet». Negative holdninger overfor miljøvern blir på denne måten satt i sammenheng med manglende evne eller vilje til å anse seg selv som «en del av noe større». Gustav forklarer hvordan han tenker at miljøvernentusiaster og deres meningsmotstandere opererer med to kontrasterende lykkebegreper:

Det er den, *the American dream*. Hvor det er [...] forbruk, status og karriere som er lykken i livet. [...] Og mot det står et helt annet lykkebegrep, som jeg kaller et behovsorientert lykkebegrep. [...] Og da kan du liksom se mennesket ovenfra og nedover, åndelige behov. [...] De har ikke skjønt at det er det som egentlig er det viktigste, og de har heller ikke skjønt at de behovene kan du ikke dekke for penger.

Miljøengasjement assosieres altså med det dypere, behovsorienterte lykkebegrepet, mens miljøskptikere – de som ikke har «skjønt det» – assosieres med mer umiddelbare, overflatiske behov. De som ikke evner – eller kanskje enda verre: ikke *vil* – ta inn over seg disse perspektivene, ser ut til å falle i ugunst.

I slike beskrivelser av selvsentrert atferd og holdninger, trekker flere også inn politiske orienteringer. Miljøskepsis blir gjennomgående assosiert med et «høyrevridd» politisk ståsted. Gustav ordlegger seg slik:

På et dypere plan, [...] så kan vi si at egoistene, [det] er ikke de som trekkes mot [miljøvern og samfunnsengasjement]. De trekkes mot Fremskrittspartiet. De som ikke ser lenger enn sin egen nese og er opptatt av bare å mele sin egen kake, de går dit.

Med andre ord finnes det også tydelige partipolitiske elementer i informantenes beskrivelser av denne typen miljøskptikere. Der informantene selv identifiserer seg med partier som setter miljøsakene høyt på agendaen – Sosialistisk venstreparti, Venstre og Miljøpartiet De Grønne – blir miljøskptikere primært assosiert med Fremskrittspartiet, som for informantene ser ut til å symbolisere egoisme i ren form.

SOSIALE GRENSER: Å OMGÅS «OSS» OG «DEM»

Samtlige informanter oppgir at de fleste i deres omgangskrets har lignende holdninger til miljø som dem selv. Det å omgås mennesker man er «på bølgelengde med», rapporteres som mer «givende» enn alternativet. Informantene gir uttrykk for at miljøverninteressen er en stor del av livet deres, og at det derfor er ønskelig at potensielle venner deler denne interessen. For selv om flere rapporterer at det kan være «spennende» eller «interessant» å diskutere med mennesker med vidt forskjellige holdninger, trives de best i selskap med andre som har lignende holdninger og verdier. Alfred forklarer at det er viktig for han å kunne prate med andre om de tingene han brenner for:

Ja, det blir nesten meningsløst å sitte og prate om andre ting med folk som ikke har de samme interessene, på en måte. For det er en så stor del av meg at ... Jeg må rett og slett bare ha den næringen det er å diskutere og snakke [om det].

Informantene rapporterer å styre unna mennesker som oppleves som for forskjellige. Men enten man vil det eller ikke, må man i dagliglivet forholde seg til mennesker som har vidt forskjellige holdninger enn en selv. Gustav jobber for eksempel på en arbeidsplass der han motvillig må forholde seg til flere arbeidskollegaer han har problemer med. Men tanken på å være sammen med disse menneskene på fritida er fjern for han:

De har et smalt spekter for hva de kan snakke om, og det er liksom karrieren, og ... at de har en ... jeg kan jo ikke disse navnene jeg, hvilke merker, Jean Paul og hvafor'n' ... [...] Altså, skal du være med i samtalen i det hele tatt, så må du jo liksom konkurrere på det, ellers så er du jo ingenting. Og det får du jo merke. Og forstå. Indirekte signaler. Så da gidder du ikke være sammen med de.

Mennesker som oppfattes som bærere av vidt forskjellige holdninger og verdier, blir altså ansett med skepsis. Informantene gir imidlertid uttrykk for at det er problematisk og ubehagelig å påpeke sosiale ulikheter i sosial møter. De gir uttrykk for at de ikke ønsker å virke «dømmende» eller «moraliserende» overfor andre, og at de ikke ønsker å «misjonere» for miljøaksjonen. Med andre ord synes informantene å gi uttrykk for en viss ambivalens: på den ene siden gir de uttrykk for klare negative oppfatninger av «de andre», mens de på den andre anser det som problematisk å kategorisere andre i negative termer. Følgende sitat fra Jonas er typisk:

Jeg tenker litt sånn: «Okei, hvis du har to SUVer, [...] da tar du også masse fly, du gir litt blanke faen i hva du kjøper inn av produkter, det er liksom ikke så nøye.» [...] Det er fort gjort at man tenker veldig stereotyp. Men jeg prøver å ta meg i det, da. [...] At det er ikke opp til meg å dømme en person for det. Men [jeg] gjør jo det uansett. [...] Du kan ikke kontrollere underbevisstheten i hva den tenker. Men i hvert fall å skille mellom hva jeg tenker underbevisst, og hva jeg kommuniserer ut. For det kan jeg i hvert fall i større grad kontrollere. At jeg ikke er veldig sånn moralsk dømmende overfor dem. [...] Det hjelper ingen at jeg dømmer han for at han kjører den SUVen. [...] Det hjelper ikke miljøet.

Selv om informantene gir uttrykk for symbolske grenser, vegrer de seg altså for «å sette folk i bås». Det er selve den negative kategoriseringen som blir oppfattet som noe illegitimt eller lite ønskelig. Interessant nok gir flere av informantene uttrykk for at de skiller mellom hva de tenker i sitt «stille sinn», og hva de kan «snakke høyt om» i møter med andre. For eksempel forteller Frida følgende om sine møter med mindre miljøbevisste mennesker på den lokale avfallsstasjonen:

Det er jo av og til at du kan bli litt [...] sjokkert over hva folk lempet fra seg der. [...] Men jeg er ikke en sånn som begynner å preike. Nei, det gjør jeg ikke i det hele ... Jeg begynner ikke å misjonere for dem akkurat. De får finne ut av de greiene sjøl. Men det kan nok være jeg rister på hodet og tenker noen ting selv.

Også dette peker i retning av ambivalens: På den ene siden ønsker hun et miljøvennlig samfunn hvor folk er mer miljøbevisste, men samtidig ønsker hun ikke å «pådytte» andre sine egne overbevisninger eller å framstille seg selv som et moralsk forbilde. Selv om flere informanter mener at deres holdninger og handlinger er «riktige», er de samtidig motvil- lige til eksplisitt å framstille disse holdningene og handlingene som «bedre» eller «riktigere» enn andres. Gjennomgående gir informantene uttrykk for at det er noe umoralsk over å moralisere. På denne måten kan man si at informantene forholder seg til en form for *meta-moral*, eller en moral om moral: de har moralske betraktninger om et tema, men det opp- fattes som umoralsk å framstille disse holdningene som «bedre» enn andres holdninger.

Samtidig kan vi øyne et strategisk aspekt ved tilbakeholdenheten med å være dø- mende. Miljøvern er et politisert og polarisert tema, og miljøvernengasjement innebærer som regel et ønske om et mest mulig miljøvennlig samfunn, noe som også impliserer et ønske om å påvirke andre til å handle i tråd med ens egne overbevisninger. I den forbin- delse gir informantene uttrykk for å være seg bevisst at det i media og i offentligheten for øvrig verserer stereotypiske bilder av «selvgode moralister» i miljøsaken, og at dette kan virke mot sin hensikt. Jonas refererer for eksempel til en episode av den satiriske TV-serien *South Park*, hvor det blir harselert med hybridbil-trenden – naturkatastrofer følger av at hybridbilsjåførene utstråler *smug*.²

Det illustrerer egentlig litt sånn hvordan jeg prøver å tenke, at folk tar egne valg på det der, uten at du trenger å utstråle en sånn der: «jeg er martyr». For det tror jeg liksom fører til at mange liksom ... «Fy faen, for en kødd». Sant? «Han er bedre enn meg fordi han kjører hybridbil». Og det tror jeg ikke er hensiktsmessig på lang sikt, da, hvis du skal [...] få til noe drastisk i miljøtan- kegangen i Norge og resten av verden.

Tankegangen her er altså at man aktivt skal unngå eksplisitt avstandsmarkering mot meningsmotstandere, og heller fremme miljøsaken gjennom konsensusorientert og saklig debatt. På denne måten mener informantene at de kan unngå å støte fra seg potensielle meningsfeller. Dette anses som en mer hensiktsmessig strategi for å oppnå sine politiske mål enn eksplisitt avstandstaken og eksklusjon. På denne måten kan nedtoning av hold- ningsforskjeller gjennom å holde dommene «i sitt stille sinn» fungere som et ledd i en mer tilforlatelig vei mot målet om et mer miljøvennlig samfunn.

KONKLUSJON

I denne artikkelen har vi demonstrert hvordan grønne grenser kan komme til uttrykk. Ana- lysen har vist hvilke kriterier som ligger til grunn for informantenes kategorisering av «oss» som miljøvernengasjerte og «dem» som mennesker med skeptiske og negative holdninger i miljøsaken. Selv om utvalgsstørrelsen og metoden ikke muliggjør noen statistisk generali- sering til populasjonen informantene er hentet fra – altså miljøvernengasjerte mennesker i den norske middelklassen – resonnerer disse funnene like fullt med Bourdieus (1984) klas-

2. *Smug* er engelsk for selvgod eller selvtilfreds, og i dette tilfellet et ordspill på ordet *smog*, altså forurenset tåke.

semodell, samt norske oppfølgingsstudier som indikerer denne modellens relevans i det norske samfunnet (Flemmen, Jarness & Rosenlund, 2018b; Rosenlund, 2009). Informantene trekker grenser «nedover» mot dem som anses som ressurssvake og lite utdannede. De trekker også grenser «horisontalt» mot andre ressurssterke som anses for å mangle viljen til å leve et miljøbevisst liv. På denne måten er det tydelig at informantene verdsetter kulturell kapital i form av kunnskap, utdanning og intellektuelle evner, mens de nedvurderer den økonomiske kapitalen og dens symbolske manifestasjoner, slik som høyt privat forbruk. I tråd med nyere utviklingstrekk i den kulturelle klasseanalysen (Flemmen, 2014; Flemmen & Haakestad, 2017; Harrits, 2013), har vi også demonstrert viktigheten av å undersøke de politisk-moralske aspektene ved livsstil. Mer spesifikt illustrerer analysen vår hvordan liberale holdninger i verdipolitiske spørsmål slik som miljøsakene kan danne grunnlag for skarpe symbolske grensedragninger.

Analysen viser også hvordan grønne grenser har sammenheng med hvordan informantene navigerer i sosiale terreng: informantene gir eksplisitt uttrykk for at de stort sett omgir seg med mennesker som har lignende holdninger og interesser, og de ser vanskelig for seg nære sosiale relasjoner med mennesker som ikke deler deres synspunkter. Informantene rapporterer også at de styrer unna eller holder en kritisk avstand til «miljø skeptikere» i hverdagen. På denne måten indikerer analysen en sammenheng mellom symbolske og *sosiale* grenser i form av gruppedannelse. Lamont & Molnar (2002, s. 168–169) har flagget kartleggingen av sammenhengen mellom symbolske og sosiale grenser som en av de store utfordringene til forskningen på sosial ulikhet. Vårt bidrag illustrerer hvordan det kvalitative intervjuet også kan brukes til å kartlegge hvordan sosiale aktører omtaler følelser og tanker rundt sosiale møter utenfor intervjusituasjonen.

Et slikt fokus på konkrete sosiale møter mener vi også kan bidra til viktige innsikter i hvordan spenningen mellom likhetsidealer og symbolske grenser utspiller seg i hverdagen. Vi har sett hvordan informantene rapporterer å utøve en form for inntrykksstyring gjennom å moderere eller nedtone symbolske grenser mellom seg selv og andre i sosiale møter. Enkelte informanter viser tegn til strategiske avveininger knyttet til en slags frykt for at andres negative reaksjoner vil skade miljøsakene de brenner for, mens andre gir tydeligere uttrykk for at eksplisitte avstandsmarkeringer bryter med deres personlige moralske idealer. Men uansett om dette skyldes strategiske avveininger eller dyptfølte likhetsidealer, ser slike refleksjoner ut til å kretse rundt et moralsk univers der det anses som problematisk å være selvhevdende og dømmende (enten man selv er enig i dette eller ei). Men selv om beveggrunnene for ikke å framtre som selvhevdende og dømmende kan være vidt forskjellige, ser resultatet ut til å være det samme: opplevde forskjeller nedtones i sosiale møter med andre. Vi tolker dette som et uttrykk for det Gullestad (1992) betegner som en egalitær-individualistisk omgangsform som i stor grad preger det norske samfunnet. Ett av Gullestads sentrale poeng er at det ikke nødvendigvis er noen motsetning mellom dømmende holdninger og sosiale hierarkier på den ene siden, og idealer om likhet og forsøk på å unngå avstandsmarkeringer, konfrontasjoner og konflikter på den andre. Det er altså selve omgangsformen og ikke nødvendigvis vurderings- og klassifiseringspraksisen som er preget av egalitarisme. I et slikt perspektiv har taktfull tilbakeholdenhet med å markere forskjeller en tilslørende heller enn en dempende effekt på symbolske og sosiale grenser. Dette argumentet resonnerer også godt med nyere studier av symbolske grenser i Norge (Jarness

& Friedman, 2017; Jonvik, 2015; Ljunggren, 2017; Sølvsberg, 2017; Sølvsberg & Jarness, 2018a, 2018b).

Vårt bidrag impliserer også en ytterligere innsikt i slike prosesser. Der tidligere studier av klasse og symbolske grenser primært har konsentrert seg om *smak* – i betydningen preferanser for materielle og kulturelle produkter – viser vår studie at liknende spenninger også gjør seg gjeldende når det gjelder moralsk-politiske spørsmål. I utgangspunktet skulle en kanskje tro at grensedragninger basert på holdninger til miljøvern hadde en større legitimitet – i betydningen å være forsvarlig eller rettmessig med henvisning til allment aksepterte verdiordener (Andersen, 2017; Boltanski & Thévenot, 2006) – enn grensedragninger basert på for eksempel musikksmak og litteraturpreferanser. Der sistnevnte typisk blir ansett av informanter som «personlig smak» og noe «individuell» (se f.eks. Jarness & Friedman, 2017), viser våre informanter i større grader til noe mer kollektivt, i den forstand at positive holdninger til miljøsaken anses som noe som er i «alles interesse». Likevel er spenningen mellom likhetsidealer og dømmende holdninger slående lik den som er vist i analyser av estetisk-intellektuelle grenser. Våre informanter viser tydelige uttrykk for det vi kaller *metamoral* – altså at det oppfattes som umoralsk å dømme andre som umoralske, eller i hvert fall å uttrykke slike dommer eksplisitt – selv om deres egne moralske overbevisninger knyttet til miljøsaken er aldri så sterke. Konsekvensene av moralske evalueringer ser altså ut til å være tveeggede. De er hierarkiserende, i den forstand at de impliserer nedvurderinger av andres livsførsel; men de er også egalitære, i den forstand at de impliserer selvrefleksive problematiseringer og tilhørende nedtoning av forskjeller i sosiale møter.

Det kan således synes som at den egalitære individualismen har et langt bredere nedslagsfelt enn livsstilenes estetisk-intellektuelle domener. Kanskje er det slik at *alle* former for grensedragning er noe nordmenn flest helst holder for seg selv, eller som man stort sett bare deler med ens likesinnede? Uansett tyder vår analyse på at tilbakeholdelse med eksplisitte domfellesser over andre ikke nødvendigvis betyr at grensedragninger ikke finner sted. Med andre ord rokker vår analyse ved Lamonts (1992, s. 6) antakelse om at symbolske grenser kun er virksomme dersom de kontinuerlig uttrykkes og forsvares av gruppe-medlemmer – en antakelse som også har preget mye av den norske debatten om symbolske grenser.

REFERANSER

- Andersen, G. (2017). *Parlamentets natur. Utviklingen av norsk miljø- og petroleumspolitik (1945–2013)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersen, G. & Mangset, M. (2012). Er forestillingen om det egalitære Norge resultatet av en målefeil? Om falske og ekte motsetninger mellom sosiologiske analyser av klasse og kultur. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 53(2), 158–188.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (2006). *On Justification: Economies of Worth*. Princeton: Princeton University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Flemmen, M. (2014). The Politics of the Service Class: The Homology of Positions and Position-Takings. *European Societies*, 16(4), 543–569.

- Flemmen, M. & Haakestad, H. (2017). Class and Politics in Twenty-First Century Norway: A homology of Positions and Position-Taking. *European Societies*.
DOI: 10.1080/14616696.2017.1371318
- Flemmen, M., Jarness, V. & Rosenlund, L. (2018a). Class, Lifestyles and Politics: Homologies of Social Positions, Cultural Tastes and Political Stances. I: Blasius, J., Lebaron, F., Le Roux, B. & Schmidt A. (red.) *Investigations of the Social Space*. Cham: Springer International (Under publisering)
- Flemmen, M., Jarness, V. & Rosenlund, L. (2018b). Social Space and Cultural Class Divisions: Forms of Capital and Contemporary Lifestyle Differentiation. *British Journal of Sociology*, 69(1), 124-153.
- Gullestad, M. (1992). *The Art of Social Relations: Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Hansen, M. (2012) Grønne grenser: En sosiologisk analyse av sosiale grensdragninger blant miljøvernengasjerte nordmenn. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Hansen, M. N., Andersen, P. L., Flemmen, M. & Ljunggren, J. (2014). Klasser og eliter. I Korsnes, O., Hansen, M. N. og Hjellbrekke, J. (red.), *Elite og klasse i et egalitært samfunn* (s. 25–38), Oslo: Universitetsforlaget.
- Harrits, G. S. (2013). Class, Culture and Politics: On the Relevance of a Bourdieusian Concept of Class in Political Sociology. *Sociological Review*, 61(1), 172–202.
- Harrits, G. S., Prieur, A., Rosenlund, L. & Skjøtt-Larsen, J. (2010). Class and Politics in Denmark: Are Both Old and New Politics Structured by Class? *Scandinavian Political Studies*, 33(1), 1–27.
- Hellevik, O. & Hellevik, T. (2016). Verdier og verdiutvikling. I I. Frønes og L. Kjølørød (red.), *Det norske samfunn*, bind 3 (s. 58–89). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hernes, G. & Knudsen, K. (1976). *Levekårsundersøkelsen: Utdanning og ulikhet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jarness, V. & Friedman, S. (2017). «I'm Not a Snob, But ...»: Class Boundaries and the Downplaying of Difference. *Poetics*, 61, 14–25.
- Jonvik, M. (2015). Folk om forskjellar mellom folk: Oppfatningar av kulturelle praksisar og sosiale hierarki, og deira sosiale tydingar. Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Krange, O. & Skogen, K. (2007). Reflexive Tradition: Young Working-Class Hunters between Wolves and Modernity. *Young*, 15(3): 215–33.
- Lamont, M. (1992). *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamont, M. & Molnar, V. (2002). The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*, 28, 167–195.
- Ljunggren, J. (2017). Elitist Egalitarianism: Negotiating Identity in the Norwegian Cultural Elite. *Sociology*, 51(3), 559–574.
- Pugh, A. J. (2013). What Good are Interviews for Thinking About Culture? Demystifying Interpretive Analysis. *American Journal of Cultural Sociology*, 1(1), 42–68.
- Rosenlund, L. (2009). *Exploring the City With Bourdieu: Applying Pierre Bourdieu's Theories and Methods to Study the Community*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- Savage, M. (2003). Review Essay: A New Class Paradigm? *British Journal of Sociology of Education*, 24(4), 535–541.

- Skarpenes, O. (2007). Den «legitime kulturens» moralske forankring. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 48(4), 531–558.
- Skjøtt-Larsen, J. (2008). Klasse, kultur og politik: Social differentiering i det postindustrielle Aalborg. Aalborg: Aalborg universitet.
- Skogen, K. & Krange, O. (2010). Middelklasse-makt? Nei takk! Et essay om kulturell motstand. I Ljunggren, J. & Dahlgren, K. (red.), *Klassebilder: Ulikhet og sosial mobilitet i Norge* (s. 157–168). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skogen, K., Stefansen, K., Krange, O. & Strandbu, Å. (2008). En pussig utlegning av middelklassens selvforståelse. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49(2), 259–64.
- Sølvberg, L. M. B. (2017). Den klassede kroppen: Smak og avsmak i den norske overklassen. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Sølvberg, L. M. B. & Jarness, V. (2018a). Klasse, kropp og kultur: Fysisk aktivitet og symbolske grenser i overklassen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 59(1), 5–25.
- Sølvberg, L. M. B. & Jarness, V. (2018b). The Class(ifi)ed Body: Carnal Distinctions in the Upper Class. Under fagfelle-vurdering.